

Оглядові статті

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ЕКОНОМІЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Дембицька Наталія, Пенська Дарія, Чугаєва Наталія

DOI: 10.37096/SHDISJ-24-1.2-0004

Анотація

Актуальність. Метою цієї статті є висвітлення результатів теоретико-методологічного аналізу психологічних механізмів економічної соціалізації людини в контексті нестабільної економіки.

Методологія. Методи дослідження включають аналіз, синтез і узагальнення наукових джерел з проблеми психологічної детермінації економічної соціалізації особистості, а також метод теоретичного моделювання.

Результати. Механізми економічної соціалізації визначаються як психологічні процеси взаємного впливу між суб'єктами привласнення економічних благ, які забезпечують розвиток особистісних якостей. Ці механізми набувають актуальності в ситуаціях міжсуб'єктної взаємодії. Як результат, відбуваються зміни ключових характеристик індивіда як носія культури економічної діяльності. Показано, що ця система механізмів є складною, ієрархічною і розгортається на різних рівнях соціалізуючого впливу. Міжособистісні соціалізуючі механізми виступають зовнішніми умовами та засобами активації внутрішньоособистісних механізмів особистісних змін. Такий механізм може бути як субстанціальним, статичним утворенням, так і одночасно процесом, який розвивається у часі. Він слугує засобом особистісної трансформації і в основному активується в просторі міжсуб'єктної економічної взаємодії, що веде до демонстрації, передачі й втілення канонічного змісту економічної культури суспільства в повсякденні практики. Ті психологічні процеси, які забезпечують інтеріоризацію та трансформацію культури у внутрішній зміст свідомості особистості, є особистісними механізмами економічної соціалізації.

Висновки. Представлено структурно-цільову модель психологічних механізмів економічної соціалізації молоді людини як спробу узагальнити бачення авторів системного характеру активації та функціонування взаємопов'язаних процесів, що визначають і забезпечують формування та розвиток економічних якостей особистості протягом усього життя як суб'єкта економіки. Функціонування системи психологічних механізмів соціалізації показано за принципом ізоморфізму.

Ключові слова: соціалізація особистості, психологічний механізм, економічна соціалі

Актуальність

Розкриття суті психологічних механізмів економічної соціалізації особистості є

складним завданням, оскільки в психологічній науці неусталеним є сам термін «психологічний механізм».

Етимологія терміну «механізм» засвідчує процесуальний характер чи проміжний стан будь-якого явища, для означення якого вдаємось до поняття механізму. Так, на прикладі становлення автентичності особистості Н.Когутяк (Когутяк, 2008: 115) показує опосередковуючу роль тих психологічних процесів, які виступають засобами, ланками, передумовами знаходження людиною сенсу існування, що адекватний унікальним обставинам. Цей підхід до розуміння механізму бере початок з ідеї про те, що механізм – це процес, що зв'язує умови і детермінанти явища з їх результуючою.

Інший підхід до досліджуваного феномену розвинений А.Лучинкіною, згідно з яким механізм становить ресурсне забезпечення процесу соціалізації, його речову частину, яка включає сукупність взаємопов'язаних елементів, «налаштованих» на виконання функціїзначеного процесу (Лучинкіна, 2013: 86).

Власне через розгортання інтимно-психологічного механізму диференціації (інтеграції) взаємин із соціальним середовищем, у низку яких залучений індивід, як базового процесу становлення та розвитку особистості, Ю.Швалб (Швалб, 2015) визначає взагалі явище соціалізації. Згідно з автором, соціалізація - це процес становлення особистості як суб'єкта соціальної взаємодії.

Філософський та природньо науковий контекст поняття «механізм» позначає два сутнісних змісти: механізм це внутрішня будова чогось у взаємозв'язку сукупності усіх елементів та частин, що забезпечують певний процес та власне сам процес, або сукупність процесів, що вміщує послідовність дій чи операцій також взаємопов'язаних між собою. У соціогуманітарні науки термін «механізм» увійшов для позначення методу, способу, системи або форми організації, за допомогою яких досягається певна мета та природної системи або типу поведінки, що виконує певну функцію (Oxford Learner's Dictionary of Academic English, 2023). Тобто якщо взяти психологічний зміст поняття «механізм», то можна виділити в ньому два аспекти – структурний та процесуальний, адже механізм – це, з одного боку, щось, що має чітку будову і взаємозв'язок між елементами, з іншої – це сукупність процесів, що мають мету та функцію і розгортаються у часі.

М. Смульсон (2021) вказує на те, що усі виділені механізми у психології, починаючи із захисних психічних, що визначив З. Фрейд, визначаються через три основні категорії: механізм як система, як пояснювальний принцип та модель. І серед них саме конструкт «психологічний механізм» має статус складного, досі не означеного чітко феномену.

Ю. Швалб (2013) вказує на те, що для розуміння категорії «психологічний механізм» існує два основних підходи: натуралістичний та організаційно-технічний. З точки зору першого підходу, психологічний механізм визначається як система, що активується певним тригером та яка реалізує визначену послідовність дій по

перетворенню певного типу енергії (стимул) в інший (реакцію) у визначений спосіб, наприклад, механізм безумовного рефлексу. Дослідник вказує, що специфіка природного процесу полягає в тому, що він містить механізм свого розгортання всередині себе: він є не активним, а реактивним утворенням, його дія зводить простір виборів дій або поведінки до єдиної можливої реакції або їхньої визначеної послідовності, та він є неусвідомленим для свого носія (Швалб, 2013).

Організаційно-технічний підхід виявив, що у процесах діяльності чи спілкування, які є не природніми, а організованими спеціально, а іноді навіть стихійно, не вдається виявити закони або механізми, робота яких забезпечує можливість їхнього існування. Розгортання таких процесів відбувається на ґрунті природних процесів, а механізми розгортання розглядаються як зовнішні, і тому сенс роботи механізмів полягає в організації та управлінні процесом діяльності або спілкування (Швалб, 2013).

Іншими словами, розуміння феномену «психологічний механізм» втілює у собі не тільки методологічну діаду структура-процес, але й діаду природній-керований. Тож з точки зору структурно-цільового підходу, методологічна ефективність якого вже доведена у наших попередніх дослідженнях, психологічний механізм соціалізації - це певна психологічна система, що має певну структуру, її елементи взаємопов'язані задля забезпечення процесу соціалізації через послідовність дій та процесів засвоєння та присвоєння особистістю соціальних, культурних, економічних, тощо відносин, культури, цінностей, також взаємопов'язаних між собою.

Природність плину чи керованість процесу інтеріоризації культури, на наш погляд, залежить від багатьох чинників, що забезпечують його засобами механізмів у розрізі індивідуальної свідомості. Так на інтерособистісному рівні усе різноманіття механізмів соціалізації діють через вплив на індивідуальну свідомість, а на інтраособистісному рівні – вони або присвоюються особистістю, інтеріоризуються її психікою або свідомістю, або ні.

До того ж соціалізація не завжди керований зовні процес, вона може бути стихійною, відносно спрямованою, соціально керованою. Стихійна соціалізація відбувається внаслідок впливу на особистість різноманітних, спеціально не створюваних обставин суспільного життя. Відносно спрямована передбачає створення в суспільстві певних економічних, культурних, тощо передумов, що впливають на розвиток та життєтворення особистості. А соціально контрольована соціалізація проявляється у організованій передачі соціального досвіду, культури, цінностей через агентів соціалізації, зокрема школу, сім'ю, неформальні організації, тощо.

Методологія

При написанні статті використана авторська методологія структурно-функціонального підходу (Дембицька, 2020). Методами дослідження стали аналіз, синтез, узагальнення наукових джерел з проблеми психологічної детермінації економічної соціалізації особистості, а також метод теоретичного моделювання.

Результати

Наш погляд на психологічні механізми соціалізації полягає у структурно-цільовому підході до економічної соціалізації (Дембицька, 2020; 2024), в руслі якого остання вивчається як процес набуття особистістю якостей суб'єкта відносин привласнення економічних благ, зорієнтованого на систему цінностей культури господарської діяльності. В цьому контексті усі психологічні процеси різного масштабу (інтерперсональні та інтраперсональні), що забезпечують розвиток вказаних якостей, становлять систему механізмів соціалізуючого впливу (рис.1). Вдавшись до теоретичного аналізу існуючих в літературі підходів до розуміння суті конструкту соціалізуючий механізм, ми дійшли таких узагальнень щодо суті досліджуваного явища.

Механізм економічної соціалізації характеризується такими властивостями.

1. Один і той само механізм може бути субстанціальним, статичним утворенням (прикладами є самооцінка, ідентичність, усвідомлення себе в певній економічній ролі тощо) і водночас процесом (наприклад, самооцінювання, ідентифікація, рефлексія), який розгортається у часі. Психологічний механізм може бути як просто організованим явищем групової чи індивідуальної психіки, так і складним. Наприклад, Я-концепція особистості є динамічним утворенням, розвиток якої забезпечений різними пізнавальними, оцінними, конативними процесами/механізмами, яка водночас сама є механізмом і продуктом системної організації самосвідомості.

2. Механізм призначений для забезпечення як необхідних особистісних змін в цілому, так і адаптації в певній ситуації зокрема. Отже, механізм соціалізації є засобом особистісних змін. Слід взяти до уваги, що економічна соціалізація є процесом формування і позитивного розвитку важливих для економічної системи орієнтацій особистості на норми і приписи, втілені в каноні цінних для суспільства рис. Такий зведений воєдино нормативний образ представника спільноти є засобом збереження і трансляції нащадкам напрацьованого суспільством досвіду господарської діяльності.

3. Механізми соціалізуючого впливу актуалізуються щонайперше в просторі інтесуб'єктної економічної взаємодії, зумовлюючи демонстрацію, трансляцію, і втілення в повсякденних економічних практиках канонічного змісту економічної культури суспільства. Ті психологічні процеси, які забезпечують його інтеріоризацію і переведення у внутрішній зміст свідомості окремого індивіда – є внутрішньоособистісними механізмами економічної соціалізації.

Отже, про механізм соціалізації йдеться тоді, коли говоримо про психологічні процеси взаємовпливу і обміну економічним досвідом різного масштабу (від макросоціальної до міжособистісних), що породжені, актуалізовані в ситуаціях інтесуб'єктної взаємодії, результатом якої є зміни у важливих для спільноти, поцінованих нею хараткеристиках особистості як її представника – характеристиках

носія відповідної культури ведення економічної діяльності як-то купівлі-продажу, підприємницької, сплати податків, волонтерської, меценатської тощо.

4. Механізм соціалізації функціонує: як на рівні на рівні групових психічних явищ - інтерперсональних змін: від впливу (силового тиску, маніпулювання, переконування, контраргументування, нав'ювання) у міжособистісній взаємодії (механізми міжособистісного впливу, соціально-психологічні) до впливу на рівні взаємодії суб'єктів макроекономіки; так і на рівні індивідуальної психіки – на рівні інтраперсональних змін: формування умінь, рис характеру (формувальні механізми), їх розвитку (механізми розвитку), корегування наявних утворень і станів (корегувальні механізми), убезпечення від деструктивних впливів (захисні механізми).

5. Результати актуалізації механізмів соціалізації виражаються в соціалізованості, зокрема – в рівні розвитку суб'єктних особистісних якостей. Так, слідом за Ю.Швалбом (Швалб, 2020), який виокремлює різні сфери відносин, у яких розгортається розвиток особистості, наголосимо на його результаті - набутті суб'єктності – здатності особистості вирішувати життєво-важливі завдання по організації, управлінню і керівництву своєю власною системою соціальних взаємодій.

6. Досі у психологічній науці дискусійним залишається питання про те, за допомогою яких внутрісистемних соціалізуючих процесів відбувається набуття індивідом суб'єктності в економічній діяльності. З'ясувати це дозволяє усталена у вітчизняній психологічній науці традиція (Дембицька, 2020; Москаленко, 2013) вивчати її в процесуальному аспекті. У самому визначенні соціалізації особистості як суб'єкта економіки знаходимо перше означення комплексного психологічного механізму, який лежить в її основі.

Так, суть досліджуваного явища пояснюється як процес входження індивіда в економічну систему суспільства та набуття очікуваних від нього тих економіко-психологічних якостей і рис, завдяки яким успішним є його включення і реалізація як суб'єкта економічних відносин. Таким чином, економічна соціалізація пояснюється як могутній соціально-психологічний процес.

Процедура опису семантичного поля концепту «економічна соціалізація» як наукової категорії відкриває можливість показати низку тих механізмів, які забезпечують таке входження. Проаналізуємо низку понятійних опозицій, в яких концепт постає в доробку дослідників: «типове – унікальне», «активність – пасивність», «стихійність – цілеспрямованість», «зовнішній вплив – внутрішній вплив», «структурованість – неструктурованість».

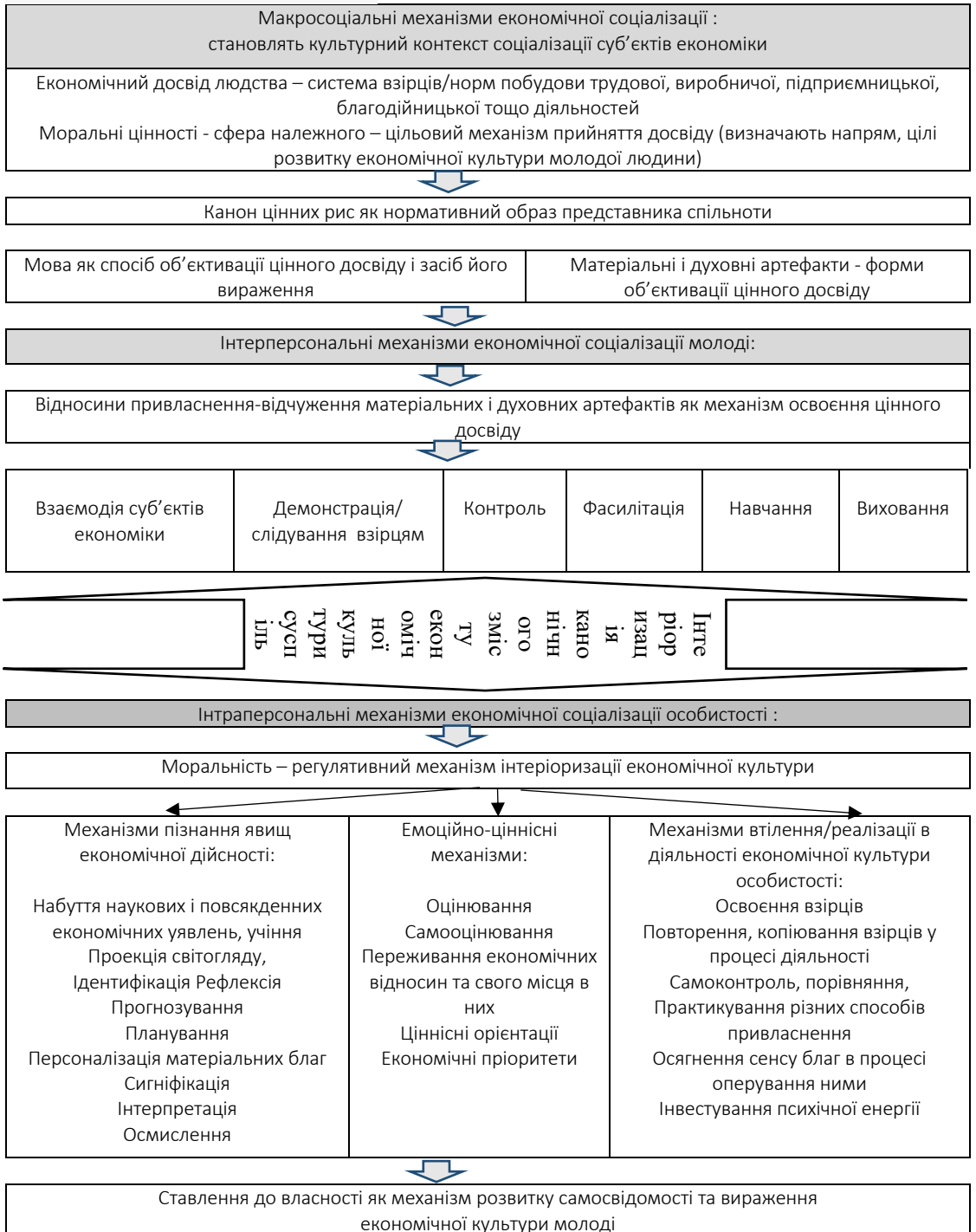

Рис.1 Структурно-цільова модель психологічних механізмів економічної соціалізації молоді

Згідно з першою опозицією, вже у двобічній природі економічної соціалізації закладена дія двох могутніх психологічних механізмів: з одного боку, це становлення особистісних якостей індивіда, які є затребуваними в конкретних історичних умовах розвитку суспільства, і, як підкреслює В. Москаленко (Москаленко, 2013), визначаються особливостями певного історичного часу. Йдеться про механізм типізації, який забезпечує формування якостей, спільних для багатьох представників спільноти, що сприяє організації економічної взаємодії, взаєморозумінню й обмінові інформацією та іншими благами.

З іншого боку, розгортається і процес формування унікальних, особливих рис особистості, якщо розуміти під останніми своєрідне виявлення всезагального, враховувати те, що особливе в особистості формується в певних умовах і рамках вимог, які пред'являє економічна система її учасникові – механізм індивідуалізації, за якого індивід апробує свою унікальність як суб'єкта розподілу економічних благ. Механізм типізації у тісному зв'язку з індивідуалізацією актуалізуються в свідомості кожного члена будь-якої спільноти.

Згадані два механізми діють в контексті розгортання більш широких механізмів впливу спільноти на окремого її представника – інтерперсональних механізмів соціально-психологічного впливу. Говоримо про ті соціально-психологічні процеси, що забезпечують транслявання вимог, унормовуючих поведінку члена спільноти. Йдеться про розгортання простору міжособистісної комунікації осіб більш досвідчених, обізнаних в сфері споживання чи то виробництва, які готові корегувати несоціалізовані спочатку економічні дії менш досвідчених учасників комунікації. Такий вплив відбувається у напрямку вироблення культурно обумовлених моделей і схем щонайперше засобами демонстрації конвенційно прийнятих зразків, суспільно вироблених способів дії з певною категорією економічних об'єктів. Отже, інтерперсональні соціалізуючі механізми є зовнішніми умовами та стимулами інтраперсональних змін у відповідних сферах особистості.

Як бачимо, пояснення процесуальної суті економічної соціалізації з необхідністю приводить нас до механізмів інтраперсональних змін, які слід розглядати у тісному взаємозв'язку з психологічними процесами розвивально-формуального впливу більш широкого, соціально-психологічного, контексту на економіко-психологічні якості і риси особистості.

Опозиція «стихійність – цілеспрямована організація» змушує нас поглянути на економічну соціалізацію як на позитивний процес, не позбавлений впливів різноманітних зовнішніх та внутрішньоособистісних чинників, тому такий, який складно зорганізувати і проконтролювати. За умови цілеспрямованої підготовки агентів створення спеціальних умов та включення різних психологічних механізмів соціалізуючого впливу цей процес може підлягати управлінню і бути більш-менш спланованим. У цьому плані йдеться не про механізм цілковитого контролю над процесом формування економіко-психологічних якостей особистості, а про механізми підтримки і стимулювання його розвитку в певному руслі, що забезпечує рух всієї системи особистісних якостей у фарватері відповідних вимог, які

пред'являються до особистості з боку спільнот, членом яких вона є. Зазначимо, що знову маємо звернутись до соціально-психологічних, навіть соціетальних механізмів інтраперсональних змін, оскільки згадані вимоги сконцентровані в базовій для кожного суспільства моделі ідеальної людини – «базовій особистості». За А. Kardiner та R. Lipton (1945), базова особистість є головною особистісною структурою, яку формує певна культура на основі єдиного для всіх членів певного суспільства досвіду і включає в себе такі особистісні характеристики, які роблять індивіда максимально сприйнятливим до цієї культури і дають йому можливість досягти в ній найбільш комфортного і безпечного стану.

Терміном «basic» А. Кардінер підкреслював соціокультурні матриці, загальні (модальні) для суспільства і такі, що є вихідним генетичним джерелом різних поведінкових проявів членів суспільства. Якраз у цих матрицях відображений весь спектр, канон цінних для суспільства рис особистості, очікуваних до формування в усіх його представників. Така матриця відображена в суспільній свідомості у системі цінностей, що імпліцитно несуть в собі нормативний образ людини в економіці і становлять зміст економічної культури суспільства. Вони є результатом дії механізму об'єктивації у майні, знаннях, досягненнях, проєктах людства, закарбування у суспільному досвіді прийнятних способів привласнення – відчуження життєвих благ. Останній зберігається у відторгнутому від суб'єкта матеріальному чи духовному вигляді. Цей механізм полягає в тому, що у процесі дій людини в економічних благах опредметнюються результати її творчої активності і таким чином втілюється цінний людству креатив, що є засобом задоволення його матеріальних потреб.

Індивідом освоюється цей креатив в процесі діяльного розпредметнення і подальшої інтеріоризації закарбованого в предметах культури досвіду успішного «привласнення – відчуження» життєвих благ. У процесі розпредметнення особистість освоює, розкриває для себе креативний потенціал людства засобами активності й так набуває соціальної зрілості. Він постає як носій системи економічних цінностей, який за набуття певного рівня особистісної автономії, самостійності і є суб'єктом економічної культури суспільства.

В. Москаленко (2013) визначено психологічний механізм проєкції світогляду людини на ідентичність особистості, що спирається на асоціативну властивість мислення створювати зв'язки між різними явищами завдяки побудові узагальнених стратегій через поєднання ідей з різних галузей досвіду, що допомагає вийти на досягнення поставленої задачі.

У науковому доробку Ю. Швалба (2004) знаходимо опис універсального соціокультурного механізму «перекладу» форм культури у змісти свідомості. Головною умовою для його успішного й організованого розгортання ідеалізовані взірці культури як норми побудови будь-яких діяльностей мають увійти (запропонуватись в т.ч. у ході соціального керування) у зміст учбової діяльності.

Отже, активно навчаючись оперувати матеріальними і духовними економічними

об'єктами, особистість стає суб'єктом самозмін. А тому в інтраперсональному плані можемо говорити про механізми економічної соціалізації як психологічні процеси, що забезпечують розвиток тих економіко-психологічних якостей особистості, які забезпечать їй гармонійне включення у економічні відносини. Отже, творче освоєння набутоків економічної культури суспільства – найважливіша умова успішної економічної соціалізації особистості.

В межах опозиції «активність – пасивність» дослідженнями економічної соціалізації акцентується увага на активній ролі самого соціалізанта, на суб'єктному характері набуття ним економічної культури шляхом активного осягнення культурних смислів і значень економічних благ, з приводу обміну, розподілу яких він включається у взаємодію. Про це докладніше у наших роботах (Дембицька, 2020; Психологічні, 2024),

У контексті аксіологічного підходу до пояснення активного освоєння культури говоримо про механізми ціннісного освоєння економічної реальності на відміну від пасивного набуття відповідних знань і практичних навичок (Дембицька, 2020). Відбувається це засобами етичного наповнення економічних категорій: формуванням власного ставлення до праці через поведінкові досліді в різних середовищах (домашня праця, навчальна діяльність тощо), активним набуттям навичок споживчої поведінки, формуванням уявлень про прояв «нових» економічних феноменів (криптовалюта, електронний підпис тощо).

У згаданій роботі Ю. Швалба (2004) описується генетичний ракурс розгортання інтимно-психологічного механізму диференціації/інтеграції стосунків індивіда з оточуючим середовищем. За ознакою переважання однієї зі складових цього механізму можна виокремлювати етапи соціалізації, які мають власний соціально-психологічний сенс.

Відлік ведеться автором від включення у перші 4-5 років життя дитини первинного диференціювання взаємодій з близьким оточенням, а інтеграційний процес проявляється у становленні системи емоційної прив'язаності дитини до оточуючих. Він пізніше стереотипізується і зумовлює усталеність життєвого стилю особистості. Далі протягом молодшої школи впритул до молодшого підліткового віку відбувається диференціювання формальних і неформальних стосунків.

Включення молодшого школяра в систему формальних інституційних відносин і нормованих взаємодій, також у стосунки дружби, коли вона постає перед першим моральним вибором і диференціювання ставлення до себе як суб'єкта такого вибору і самоорганізації свого життя.

У підлітковому віці розгортається механізм диференціації самоставлення, що дозволяє оформитись відчуттю «мого власного» життєвого простору і траєкторії його розвитку як інстанції власної свідомості. Це проявляється в побудові життєвих перспектив.

На етапі дорослості механізм диференціювання відступає на задній план, а починають переважати інтегративні процеси розвитку.

Наостанок автор зазначає механізм соціальної дезінтеграції, що проявляється в

соціальної втомленості, яка може компенсуватись виникненням особливого феномену – мудрістю. Йдеться про особистісну здатність до нових соціальних диференціювань при високому рівні особистої інтегрованості, яка, як правило, спрямована на вирішення не стільки власних проблем індивіда, скільки на вирішення проблем оточуючих людей.

Опозиція «структурованості – неструктурованості» дає можливість поглянути на економічну соціалізацію в рамках класичної емпіричної традиції наукового аналізу, в якій цей феномен досліджується через опис сукупності процесів формування і становлення людини в соціальному середовищі. С. Фера (2016) підкреслює дієвість механізмів формування адекватних і гармонійних уявлень з економіки, знань економічних категорій та розвитку навичок економічної поведінки на етапі старшого дошкільного віку. Водночас досліджуються механізми засвоєння елементарних економічних понять і категорій, формування базових економіко-психологічних якостей особистості та набуття первинного економічного досвіду, що дозволить особистості в майбутньому виступати в якості суб'єкта економічної діяльності.

Дискусія

Дискусійним в чинній концепції механізмів економічної соціалізації залишається місце процесів привласнення, що втілюють суть переведення економічного змісту культури господарської діяльності у внутрішньоособистісну структури. У розумінні послідовності чи-то співвідношення цих процесів серед психологів відсутня єдність. Натомість пролити світло на це питання нам дозволяє низка досліджень, в яких розкрито суть оперування матеріальними благами, наділення їх статусом «своїх», «власних», і водночас інтеріоризації їх культурного змісту.

Комплексний характер механізму привласнення проглядається вже в тому, що він описаний в науковій літературі як такий, що включає широкий спектр процесів: конструювання і вираження ідентичності власника (Barrett, 1996), означення соціоекономічного статусу (Barton, 1985: 465-468), опосередкування сприйняття спостерігачем світу або іншої людини завдяки зчитуванню смислів із середовищних характеристик (Altman, 1975), інтеріоризацію систем цінностей та способів категоризації соціального світу (Dittmar, 1992)..

До колекціонування як практики привласнення звертається Р. Таньчук (див.: Дембицька, 2020), прямо називаючи колекціонування механізмом інтерпретації світу, способом встановлення контролю над ним, а також діяльністю з наділення світу смыслом. Отже, йдеться про пізнавально-осмислювальні механізми-засоби привласнення як пояснення і наділення смислами економічної дійсності. Окрім того, авторка акцентує увагу і на вище згаданому оцінному механізмові, підкреслюючи те, що колекція, маючи статус носія культури (оскільки її становлять значущі речі), являє собою культурне благо. Воно поцінюється не з причини корисності, оскільки з

часом його практична функція може зводиться нанівець, і воно не матиме споживчої вартості. Об'єкти колекціонування поцінуються і не через те, що є життєво необхідними, а через важливість для суб'єктів колекціонування і через те, що наділені автором колекції особливими характеристиками оригінальності, рідкості, таємничості, давності, меморіальності, класичності, коштовності, озлобленості, естетичності; постаючи свідченням наукової чи історичної правди тощо – вони характеризуються аксіологічними якостями, які є основою їх валентності. Як запевняє S. Pearce (Pierce et al., 2009), речі завдяки своїй довговічності здатні фізично переносити минуле у теперішнє.

Науковці висувують припущення (Belk, 1995) щодо важливого емоційно-ціннісного механізму примноженням об'єктів володіння – переживання задоволення від панування, домінування і контролю над частиною благ, що набули статусу «своїх». Мало того, слідом за Т. Вебленом, Р. Таньчук називає факт володіння майном підтвердженням могутності власника, основою для поваги і водночас самоповаги, усвідомлення своєї експертності та унікальності, що своєю чергою .

З такими механізмами привласнення, як антропоморфізація в дитинстві «своїх» речей (наділення їх власними іменами, назвами) (Belk, 1995) та взагалі персоналізація середовища (Altman, 1975) (наділення об'єктів зовнішнього середовища якостями, властивостями власної особистості) пов'язаний розвиток комунікативної компетентності і оформлення життєвого простору власника.

У дослідників зв'язків «Я» особистості з предметами (Belk, 1995; Wolfe, D. Rudy, J. Grusec J. E, 1999) знаходимо згадування про механізм розширення індивідуальності – буквальне («реальна власність») та символічне («символічна власність») за рахунок привласнення благ. За висловом R. Belk, речі свідчать про наше визнання елементами своєї самості тих об'єктів, які ми можемо контролювати, а також тих, яким ми підпорядковані: чим більше ми віримо, що володіємо предметом, чи що він володіє нами, тим більшою мірою він стає частиною нашої індивідуальності. Водночас у наукових джерелах знаходимо принаймні кілька психологічних механізмів, завдяки яким відбувається включення предметів у сферу індивідуальності, що підтверджують зроблені нами резюме. Першим R. Belk називає механізм контролю. Прикладом може бути купівля за гроші. Вона надає силу і впевненість у свободі користуватись предметом. Такий же механізм спрацьовує і в акті дарування, що пов'язаний зі свободою розпоряджатись предметом дарування і водночас поширювати на обдарованого свою владу, втілену в акті вільного відчуження подарунка, який супроводжується розширенням самості дарувальника. Одночасно обдарований, на думку J. Pierce et al. (2009), може переживати втрату свого «Я» у зв'язку з усвідомленням відсутності можливостей контролювати самостійний вибір подарунка.

Ще один механізм – творення – звучить у висновках американських дослідників процесу становлення особистості у транзакціях з матеріальними речами M. Csikszentmihalyi та R. Halton (1981). Його суть розкривається в ідеї про значення в цьому процесі спрямованої на ціль дії та осягнення сенсу через знаки. Автори

вказують, що у предмети, яким людина присвячує свій час, увагу та зусилля, вона інвестує психічну енергію. J. Pierce et al. (2009) зазначає з цього приводу, що саме ця енергія та її витвори вважаються частиною індивідуальності (самості), оскільки вони «виросли», виділились із «Я».

Говорячи про діяльнісне освоєння культурного змісту матеріальних і духовних речей, слід послатись і на здобутки науковців у галузі філософії культури. Так, йдеться про механізм інтеріоризації особистістю ціннісного змісту економічної культури. Оскільки в актуальній економічній культурі опредметнено економічний досвід людства в його заданості суб'єкту, то основним процесом, завдяки якому він освоюється людиною, є механізм розпредметнення цього досвіду (В. Москаленко, Ю. Шайгородський, О. Міщенко, 2012)мо. Діяльність особистості з розпредметнення економічного досвіду людства, в процесі якої відбувається формування економічної культури особистості, відбувається у відповідності з тим значенням і смислом, який вона вкладає в феномени економічної реальності, що нею інтеріоризуються.

Р. Белк розкриває сутність ще одного механізму привласнення культурного змісту предметів – наділення колекції авторським підписом, від називання до намагань пред'явити вимоги користувачам колекції зберігати її цілісність та експонувати її з чітким посиланням на те, чийм твором вона є. Це своєю чергою є актом самовизначення (self-definition).

У дослідженнях приватності та суб'єктно-середовищного підходу (Altman, I., 1975, Pierce, J. L., Jussila, I., & Cummings, A., 2009). знаходимо аналогічні приклади, що ілюструють взаємодоповнюючі один одного механізми сигніфікації та персоналізації. Будь-яка жива істота звертає увагу на певний значущий об'єкт і таким чином наче зауважує, виділяє цей об'єкт як фігуру з фону, перетворює «світ взагалі» на світ видимий, позначений. Це сигніфікація – виділення значення або сенсу об'єкта для життєдіяльності особистості. Далі під впливом образу об'єкта стимулюється певна активність, спрямована на необхідну зміну життєвого простору, і світ із просто сприйнятого стає світом перетвореним і персоналізованим.

Висновки

У процесі теорети-ко-методологічного аналізу механізми економічної соціалізації визначено як психологічні процеси взаємовпливу суб'єктів привласнення економічних благ, що забезпечують розвиток особистісних якостей, актуалізуються в ситуаціях інтерсуб'єктної взаємодії. Результатом актуалізації механізмів є зміни у важливих для спільноти, поцінованих нею характеристиках особистості як носія культури ведення економічної діяльності (купівлі-продажу, підприємницької, сплати податків, волонтерської, меценатської тощо). Теоретично обґрунтоване положення про те, що система цих механізмів є складною, має ієрархічну будову і розгортається на різних рівнях соціалізуючих впливів, зокрема, актуалізується на інтерперсональному та інтраперсональному. Інтерперсональні соціалізуючі

механізми є зовнішніми умовами та стимулами інтраперсональних механізмів змін у відповідних напрямках економічної діяльності особистості.

Теоретично обґрунтовано ідею про те, що система психологічних механізмів соціалізації функціонує за принципом ізоморфізму, коли інваріантні психологічні механізми проявляються і як зовнішні соціально-психологічні процеси (зумовлюють зміни в конфігурації відносин привласнення), і як внутрішньоособистісні механізми змін у відповідних компонентах економічної культури особистості, відповідних її якостях (в системі пізнавальних, оцінних, регулятивних функцій). Обидва рівня функціонування психологічних механізмів економічної соціалізації становлять єдину систему взаємовпливів на особистість, результатом чого є цілеспрямована зміна її економіко-психологічних якостей, співвіднесена з каноном економічно соціалізованої людини, яким в ринковій економіці є модель підприємливої людини

Список використаних джерел

- Авер'янова, Г. М., Дембицька, Н. М., та Москаленко, В. В. (2005). Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства. [українською мовою] Вайнола Р.Х., Рудкевич Н.І. (2016).
- . Механізми соціалізації студентської молоді в освітньому середовищі вищого навчального закладу. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Вип. 21: 3-8.
- Дембицька Н. М. (2012). Атрибутивні ознаки економічної суб'єктності особистості / Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка А. П. Н. України, 13(6), 76-85.
- Дембицька, Н. М. (2018). Концепція соціально-психологічного забезпечення економічної соціалізації молоді. Соціально-психологічне забезпечення економічної соціалізації молоді: монографія. <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/712474>
- Дембицька, Н. М. (2020). / Психологія економічної соціалізації школярів: Монографія. К., в-во Позднішева.
- Дембицька, Н. М., Зубіашвілі, І., Лавренко, О., & Мельничук, Т. (2024). Психологічні механізми економічної соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства: Монографія / Ред. Н. Дембицька, О. Лавренко. Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАН України.
- Фера, С. В. (2016). Соціально-психологічні особливості та сучасний стан реалізації економічної соціалізації дітей в дошкільному навчальному закладі / О.В. Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського. Психологічні науки, 1, 219-224.
- Когутяк Н. (2008). Становлення автентичності особистості в період життєвої кризи: концептуальна модель. Психологія і суспільство. № 1: 115-126. [українською]
- Манжос, Є. О. (2018). Інкультурація і соціалізація як складники цільного процесу формування комунікативної культури особистості. Педагогічні науки: збірник

- наукових праць Херсонського державного університету, 81(3), 177-181.
- Москаленко В. В. (2013). Соціалізація особистості / Соціалізація особистості. Фенікс.
- Москаленко, В. В., Шайгороїдський, Ю. З., Міщенко, О. О. (2012). Економічна культура особистості: соціально-психологічний аспект / Ред. В. В. Москаленко. К., Центр соціальних комунікацій.
- Особистісні детермінанти еколого-орієнтованої життєдіяльності (2018) : монографія / за ред. Ю.М. Швальба. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. [українською мовою]
- Смульсон М.Л. (2021). Психологічні механізми формування суб'єктності дорослого у віртуальному просторі: монографія / за ред. М.Л. Смульсон. Київ – Львів : В-во Вікторії Кундельської.
- Швалб Ю. М. (2020). Психологічні механізми соціалізації особистості в онтогенезі: монографія .Київ. В-во: Літера Нова.
- Шваб,Ю. (2004). Свідомість як відношення людини до світу. Психологія і суспільство, 4, 154-166.
- Altman, I. (1975). Environment and social behavior: Privacy, territoriality, personal space, and crowding. Brooks Cole.
- Barrett, M. (1996). English children's acquisition of European identity. In G. Breakwell & E. Lyons (Eds.), Changing European identities: Social-psychological analyses of social change (pp. 349-369). Oxford University Press.
- Barton, A. (1985). Determinants of economic attitudes in the American business elite. American Journal of Sociology, 1, 54-87.
- Belk, R. W. (1995). Collecting in consumer society. The Collecting Cultures Series. London & New York.
- Csikszentmihalyi, M., & Rochberg-Halton, E. (1981). The meaning of things: Domestic symbols and the self. Cambridge University Press.
- Dittmar, H. (1992). The social psychology of material possessions: To have is to be. St. Martin's Press.
- Kardiner, A., & Lipton, R. (1945). The individual and his society. Columbia University Press.
- Oxford Learner's Dictionary of Academic English. (2023). Oxford University Press.
- Pierce, J. L., Jussila, I., & Cummings, A. (2009). Psychological ownership within the job design context: Revision of the Job Characteristics Model. Journal of Organizational Behavior, 30(4), 477-496. <https://doi.org/10.1002/job.550>
- Uexküll, T. von. (1987). The sign theory of Jakob von Uexküll. In Krampen et al. (Eds.), Classics of semiotics (pp. 147-179). Plenum.
- Wolfe, J., Rudy, D., & Grusec, J. E. (1999). Implications of cross-cultural findings for a theory of family socialization. Journal of Moral Education, 28, 299-310.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Дембицька Наталія

д.псих.н., доц.,

Завідувачка кафедри психології розвитку

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0001-6978-7655

e-mail: dembytska@knu.ua

Пенська Дарія

Магістрантка факультету психології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Київ, Україна

ORCID ID: 0009-0005-8324-8355

e-mail: do87@ukr.net

Чугаєва Наталія

к.псих.н., доц. Доцент кафедри психології розвитку

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Київ, Україна

Ідентифікатор ORCID: 0000-0003-0086-205X

e-mail: nchugaeva@knu.ua

Конфлікт інтересів: Автор заявив про будь-які конфлікти інтересів.

Застереження: Автор заявляє, що його думки та погляди, висловлені в цьому рукописі, не залежать від впливу жодних організацій.

ПРО ЦЮ СТАТТЮ

Цитуйте цю статтю

Дембицька Наталія, Пенська Дарія, Чугаєва Наталія Психологічні механізми економічної соціалізації в умовах нестабільної економіки 2024 Журнал Socialization & Human Development 2. DOI: 10.37096/SHDISJ-24-1.2-0004

Подано 10 листопада 2024 р. / Переглянуто 16 грудня 2024 р. / Затверджено 30 грудня 2024 р.

Опубліковано: 31 грудня 2024 р

DOI: 10.37096/SHDISJ-24-1.2-0004

Відповідальний редактор – Ярослав Рябчич

ПРАВА ТА ДОЗВОЛИ

Copyright: © 2024 Дембицька Наталія, Пенська Дарія, Чугаєва Наталія. Це стаття з відкритим доступом, що розповсюджується за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0), яка дозволяє необмежене використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії за умови посилання на автора та джерело.